

Фото Деніел Браун /CIVIC

САМОЗАХИСТ В ДІЇ: як цивільне населення України протистояло загрозам на початку повномасштабного російського вторгнення

ПРО ЦЕНТР З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ КОНФЛІКТУ

Центр з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту (Center for Civilians in Conflict (CIVIC)) – це міжнародна організація, чия діяльність присвячена сприянню захисту цивільного населення у збройних конфліктах. Візією CIVIC є світ, у якому жодній цивільній особі не завдається шкоди під час конфлікту. Наша місія полягає в наданні підтримки громадам, які постраждали від збройного конфлікту, та шукають захисту, й зміцненні рішучості та спроможності збройних сторін конфліктів запобігати та реагувати на шкоду цивільним.

CIVIC 2003 року заснувала Марла Рузіка, молода активістка в гуманітарній сфері, яка спрямовувала свої зусилля на захист цивільних, що постраждали внаслідок війни в Іраку та Афганістані. Вшановуючи спадок Марли, CIVIC продовжує неухильно працювати над захистом цивільних у збройних конфліктах. Сьогодні CIVIC присутній у багатьох зонах конфлікту та столицях ключових країн у всьому світі, де організація співпрацює з цивільними аби донести ті проблеми, що їх турбують, до влади, залучає збройні сторони конфлікту до процесу зменшення шкоди, яку вони завдають цивільному населенню, та надає рекомендації урядам країн та міжнародним структурам, яким чином можна розробляти та приймати стійкі документи державної політики, які сприятимуть порятунку життя людей.

Сила CIVIC полягає у його підході та досвіді покращення результатів захисту цивільного населення шляхом безпосередньої співпраці з громадами, які постраждали від збройного конфлікту, та збройними сторонами конфлікту. Ми у CIVIC вважаємо, що цивільні особи – це не «супутні втрати», й шкода цивільним не є наслідком конфлікту, якого не уникнути, – шкоди цивільному населенню можна та потрібно запобігати.

ПОДЯКИ

Авторкою цього звіту є Деніель Джонсон, консультантка з досліджень CIVIC. Збір даних здійснило дослідницьке агентство IFAK Institut. Александер Гріф, директор представництва CIVIC в Україні, Лорен Спінк, старша радниця з досліджень, Марта Мартінееллі старша програмна директорка, та Оксана Кікоть, заступниця директора представництва CIVIC в Україні надавали коментарі до цієї публікації. Редагування тексту здійснила Елена Ебботт, а над дизайном працювала Дженніфер Кінг. CIVIC висловлює вдячність цивільним в Україні, які виявили готовність поділитися своїм досвідом, що може бути корисним іншим людям, котрі мають чи матимуть справу із подібними кризовими ситуаціями та необхідністю прийняття відповідних рішень.

Ми також хочемо подякувати Уряду Канади за підтримку діяльності CIVIC в Україні, та підтримку у проведенні цього дослідження та публікації звіту.

I. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Шкода, заподіяна цивільному населенню внаслідок ескалації збройного конфлікту в Україні, яка триває з 24 лютого 2022 року, є руйнівною.¹ Використання Російською Федерацією зброї невибіркової дії в густонаселених та міських районах, атаки на критично важливу інфраструктуру та відмова надати цивільним особам безпечні шляхи для евакуації з зон конфлікту – всі ці тактики призвели до заподіяння шкоди цивільному населенню.² З окупованих російськими військами територій також надходили численні повідомлення про тортури, незаконні затримання, сексуальне насильство та насильницькі зникнення цивільних осіб.³ Крім того, війна спричинила гуманітарну кризу в багатьох регіонах країни. За оцінками, щонайменше 15,7 мільйона людей потребували гуманітарної допомоги на момент написання цього звіту у вересні 2022 року, і очікується, що ця кількість зростатиме.⁴

У цьому дуже складному контексті українське цивільне населення продемонструвало надзвичайну стійкість, а також здатність захистити себе й забезпечити потреби найбільш уразливих членів своїх громад. Такі зусилля щодо самозахисту мають критично важливе значення для виживання, оскільки заповнюють прогалини там, де більш формальним суб'єктам захисту було важко реагувати швидко чи достатньо комплексно для задоволення потреб цивільного населення.

У цьому звіті йдеться про роль, яку українське цивільне населення відіграє у власному захисті після повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 року, висвітлюються деякі конкретні підходи та практики, які цивільні особи використовували для самозахисту. Хоча мета цього звіту полягає в тому, щоб висвітлити та популяризувати надзвичайні та часто досить інноваційні заходи, яких цивільні вживали для самозахисту, ці приклади жодним чином не звільняють сторони конфлікту від відповідальності вживати заходів щодо захисту цивільного населення відповідно до усіх узятих на себе міжнародних зобов'язань, таких як міжнародне гуманітарне право (МГП).

Цей звіт ґрунтується на даних, отриманих під час інтерв'ю з 45 цивільними особами, а також військовими, журналістами та лідерами громадянського суспільства, які були проведені дистанційно, з червня по серпень 2022 року, в Києві, Харкові, Бучі, Ірпені, Гостомелі та Бородянці.

Хоча немає єдиного визначення терміну «самозахист», його концепція базується на тому, що цивільні особи самостійно діють під час криз і регулярно приймають рішення для того, щоб запобігти загрозам фізичної шкоди для себе або громад, де вони проживають. Зусилля цивільного населення щодо самозахисту задокументовані дослідниками під час різних криз,⁵ але цей аспект збройного конфлікту залишається маловивченим, і мало хто розуміє, за яких умов та наскільки ці стратегії є зрештою ефективними. Вкрай важливо, аби сторони конфлікту, міжнародні суб'єкти захисту та національні структури, які мають повноваження щодо захисту цивільного населення, розуміли практики та підходи, які застосовує цивільне населення для самозахисту. Вони повинні враховувати ці практики під час планування своїх дій та знаходити шляхи їх використання, підтримки та/або інтеграції у свою діяльність аби захист цивільних осіб був більш ефективним.

В Україні CIVIC визначив практики самозахисту, які можна згрупувати у три великі категорії, хоча вони часто перетинаються: самозахист під час евакуації, самозахист під час бомбардування та самозахист в умовах (російської) окупації. У цьому звіті описані деякі практики, які підпадають під ці категорії, а також наведені думки цивільних осіб як про їх ефективність, так і про їх обмеження. У цьому звіті також викладені кілька конкретних рекомендацій що їх надали опитані цивільні особи для тих, хто може опинитися у подібних ситуаціях в Україні або в умовах будь-якого іншого збройного конфлікту у майбутньому.

Вкрай важливо, аби сторони конфлікту, міжнародні суб'єкти захисту та національні структури, які мають повноваження щодо захисту цивільного населення, розуміли практики та підходи, які застосовує цивільне населення для самозахисту.

Висновки CIVIC підкреслюють, що, незважаючи на вражаючу самоорганізацію та креативні стратегії, які цивільні особи застосовували для уникнення шкоди, вони залишаються у зоні ризику і стикаються із значними викликами щодо захисту. Непередбачуваний характер тактик російських збройних сил ще більше підриває ці стратегії, оскільки за відсутності передбачуваних пауз у бойових діях цивільні особи є вразливими, навіть коли вони намагаються виконати елементарні дії для власного захисту, як-то поповнити запаси, відвідати лікаря або провідати членів родини. Враховуючи ці виклики, усі протидіючі сторони та суб'єкти захисту повинні максимально підтримати наявні практики самозахисту і більш ефективно будувати свою діяльність із захисту цивільного населення враховуючи ці практики.

На момент написання цього звіту у вересні 2022 року, українська влада вже доклала значних зусиль для покращення заходів із захисту цивільного населення шляхом спорудження нових або обладнання наявних бомбосховищ та тестування й впровадження нових систем раннього попередження та реагування.⁶ Згідно з результатами дослідження CIVIC, Уряд України, донори та міжнародні гуманітарні організації повинні продовжувати вживати заходів для підтримки більш ефективного самозахисту цивільного населення в країні.

Рекомендації Уряду України, у тому числі місцевим органам влади:

- Докласти усіх зусиль для оприлюднення в офіційних джерелах чіткої інформації про можливості евакуації та безпечні евакуаційні маршрути, коли вони стають доступними.
- Збільшити кількість укриттів, обладнаних відповідно до наказу Міністерства внутрішніх справ № 579, забезпечити їхню доступність для маломобільних груп населення, і покращити загальні умови перебування аби уможливити знаходження в укриттях протягом тривалого часу.⁷
- Удосконалити системи раннього попередження та реагування (включно з системами оповіщення про повітряну тривогу), підготувати плани дій у надзвичайних ситуаціях для інформування цивільного населення у разі відключення електроенергії чи доступу до мережі Інтернет, та співпрацювати з ІТ й телекомунікаційними структурами, які працюють над забезпеченням доступу до цих послуг для цивільного населення у районах проведення активних бойових дій. Слід переконатися, що системи раннього попередження та реагування охоплюють усі соціальні групи, включаючи людей, які не мають доступу до технологій та/або не вміють ними користуватися.

Рекомендації Уряду України, місцевій владі, донорам та міжнародним гуманітарним організаціям:

- Працювати з місцевою владою з метою залучення громад для визначення представників вразливих груп, яким потрібна спеціальна допомога під час евакуації або для пошуку укриття під час обстрілів/бомбардування. Регулярно збирати потреби громад щодо захисту та враховувати їх під час розробки та/або оновлення планів реагування.
- Забезпечити раннє та прагматичне планування на випадок непередбачених ситуацій, щоб допомогти цивільним особам заздалегідь визначити, евакуюватися чи залишитися вдома, а також належно підготуватися до потенційних потреб цивільного населення, що може включати доступ до транспорту, попередню закупівлю предметів першої необхідності та/або забезпечення доступу до медичних послуг, тощо.
- Розробити рекомендації щодо порядку дій цивільного населення для забезпечення ефективних заходів укриття у себе вдома, способів самозахисту в разі потраплення під обстріл на вулиці, тощо. Такі рекомендації дозволять цивільним не витратити забагато зусиль та часу на збір необхідної інформації з різних джерел.
- Забезпечити більш широкий доступ для цивільного населення в Україні до інформації про основні заходи з першої домедичної допомоги, та підвищити поінформованість населення про медичні послуги, що вже доступні, включаючи можливості телемедицини.
- Розширити можливості отримання і полегшити доступ до психосоціальної підтримки.

Цивільне населення в Україні може дізнатися багато корисного з досвіду самозахисту мешканців країни, які пережили інтенсивні обстріли та/або російську окупацію. Цивільним особам рекомендовано взяти до уваги такі моменти, щоб, у разі необхідності, підготуватися та захистити себе:

- Визначити декілька потенційних шляхів евакуації та, якщо можливо, зробити запаси необхідні під час подорожі та в запланованому пункті призначення. Слід визначити конкретні фактори, які можуть стати поштовхом для від'їзду, такі як оповіщення про наближення військ до вашого міста або початок бомбардування.
- Спланувати, де сховатися та з ким. Заздалегідь скласти списки особистих контактів та контактної інформації екстрених служб і служб підтримки.
- Підготувати запаси, зокрема продуктів харчування тривалого зберігання, питної води, готівки, палива, зарядних пристроїв для телефонів і зовнішніх акумуляторів, а також медикаментів та медичних засобів. Зробити запаси у більшій кількості, ніж це необхідно, на випадок, якщо виникне потреба у спільному використанні ресурсів через брак запасів у магазинах або більш тривалого, ніж передбачалося, перебування в укритті.
- Розробити плани на випадок виходу з ладу офіційних систем раннього попередження та реагування, включаючи, але не обмежуючись такими заходами, як відновлення зв'язку з родичами та друзями; яким чином і куди сховатися у разі потрапляння під обстріл на вулиці або в транспорті; як отримати доступ до інформації у разі переривання зв'язку.

II. САМОЗАХИСТ ПІД ЧАС ЕВАКУАЦІЇ

Як було задокументовано під час декількох інших конфліктів, евакуація є розповсюдженою реакцією на спалах бойових дій і несе певні ризики.⁸ Це, безумовно, відбувалося в Україні, де, за оцінками, приблизно одна третина населення країни була переміщеною станом на момент написання звіту.⁹ Незважаючи на те, що цивільні особи, опитані у рамках цього дослідження, покинули свої домівки в різний час залежно від особистих обставин, їхні підходи до самозахисту часто збігалися.

Значна частина респондентів описували умови, які змусили їх евакуюватися разом із сім'єю та друзями, чи приєднатися до родини та друзів у тому районі міста, який вони вважали безпечнішим, або переміститися до західної України чи до країн Західної Європи.¹⁰ Деякі почали таку підготовку напередодні вторгнення, але більшість опитаних почали планувати переміщення лише після 24 лютого через власну невіру в можливість повномасштабного вторгнення.

Для більшості першим кроком було спакувати «сумку» або «тривожну валізу» з продуктами харчування, засобами гігієни, теплим одягом, ліками та особистими документами.¹¹ Деякі респонденти розповідали, що максимально запакували свої машини, але більшість дотримувалися протилежного підходу, оскільки вірили, що війна швидко закінчиться.¹² Один респондент подбав про те, аби його та дружини сумки були спаковані таким чином, щоб у разі його загибелі чи поранення дружина змогла впоратися з вагою обох.¹³ Опитані також розповідали про те, що заправили бензобаки автомобілів за кілька днів до або в день повномасштабного вторгнення, а також розташували свої автомобілі поруч зі своїми будинками, спрямувавши їх у напрямку шляху евакуації.¹⁴

Фото Деніел Браун /СМІС

2 квітня 2022, біля Забруччя, Україна: цивільний заходить в підвал, де він та його дружина провели більшість часу протягом кількох тижнів російської окупації

Прийнявши рішення залишити свої домівки, цивільні особи часто вирішували подорожувати групами з сусідами, членами родини чи навіть незнайомими людьми. Часто це був єдиний спосіб для людей виїхати або дістатися до офіційних пунктів евакуації, таких як залізничні станції, якщо вони не мали власного транспорту, або якщо вони спочатку вирішили залишитися вдома в перші дні вторгнення, а пізніше передумали. Одна жінка, що залишилася на окупованій території, згадувала, як евакуювала свою доньку, в той час як інші тікали. Вона вибігла на дорогу і «просто благала, щоб хтось зупинився». Згадуючи цю подію, жінка поділилася: «На щастя, одна машина зупинилася, і я просто заштовхнула туди дитину і побігла додому плачучи, бо не знала, з ким відправила свою дитину».¹⁵ Для тих, чиї родичі та друзі мешкали у тому ж населеному пункті, спільна евакуація давала відчуття безпеки завдяки кількості людей, що виїжджають разом (наприклад, вірогідність

отримати допомогу у випадку, якщо в машині скінчиться паливо або у випадку відсутності контактів у пункті призначення, була значно вищою) і надавала можливість слідувати за іншими, за умов невпевненості у безпеці обраних маршрутів.¹⁶

Для тих, чиї родичі та друзі мешкали у тому ж населеному пункті, спільна евакуація давала відчуття безпеки завдяки кількості людей, що виїжджають разом

Під час планування маршрутів евакуації респонденти дуже часто використовували інформацію від тих, хто вже евакуювався. По можливості, з'ясовували у друзів та знайомих подробиці про те, де і як уникати потенційних

Фото Деніел
Браун / CIVIC

Квітень 2022, Буча/Ірпінь

переміщень військ, пошкоджених доріг, обстрілів і заторів, а також щоб зрозуміти, яка сума грошей і які види припасів можуть знадобитися в дорозі або в місці призначення.¹⁷

III. САМОЗАХИСТ ВІД РИЗИКІВ ПІД ЧАС БОМБАРДУВАННЯ ТА ОБСТРІЛІВ

Починаючи з 24 лютого 2022 року, цивільні особи в Україні вживали значних заходів, аби забезпечити своє фізичне виживання, захистити свої домівки та покращити свої умови для укриття під час невивіркових бомбардувань та обстрілів.

Повномасштабне вторгнення застало багатьох цивільних зненацька, і пошук укриття був однією з їхніх першочергових турбот. Хоча більшість опитаних розповіли CIVIC, що вони змогли швидко підготуватися, наприклад, придбати додаткові продукти

харчування чи зняти готівку з рахунків, проблема забезпечення укриття була набагато складнішою.¹⁸ Більшість з опитаних мали обмежений доступ до належно обладнаних укриттів, оскільки станції метро часто були розташовані надто далеко або були недоступними, особливо для вразливих груп таких як люди похилого віку, люди з інвалідністю та батьки з дітьми. Водночас підвали будинків або прилеглих будівель, як-от школи, або забезпечували слабкий захист, або були погано пристосовані для довготривалого перебування.¹⁹ У деяких випадках підвали були недоступні, тому що управителі будинків вирішили обмежити доступ до них або тому що ті, хто мав ключ, поїхали, або двері в підвал заклинило чи вони були забиті дошками оскільки приміщення давно не використовувалося.²⁰

Таким чином, люди мали докласти значних зусиль аби обладнати підвали своїх

будинків для покращення умов на випадок довготривалого перебування. Мешканці будинків працювали разом із сусідами, щоб швидко очистити підвальні приміщення та зробити запаси, такі як продукти харчування, вода, ліки, аптечки для надання першої домедичної допомоги, портативні газові плити, ліхтарики, зарядні пристрої для телефонів, а також книги та ігри для дітей. Цивільні також облаштовували укриття меблями, наприклад, стільцями, матрацами та ковдрами, аби зробити приміщення більш комфортним.²¹ Принаймні в одному випадку мешканці навіть встановили у своєму підвалі інтернет-роутери.²² Однак, умови життя в підвалах були настільки поганими, що багато хто вирішив повернутися нагору, до своїх домівок, після перших днів війни, і, врешті-решт, прийняв рішення поїхати.²³

За словами опитаних, ті, хто залишився або повернувся до своїх домівок з підвалів, часто намагалися пристосувати своє житло, щоб, наскільки це можливо, захиститися від ризиків потрапляння уламків та частин снарядів під час обстрілів/бомбардувань. У тих випадках, коли належних укриттів не було, респонденти, за їхніми словами, адаптувалися до проживання в місцях, які вважали найбезпечнішими. Зазвичай це означало дотримання «правила двох стін», яке передбачає укриття в місці, де між вами та зовнішнім середовищем є дві стіни: одна для зупинки снарядів, а друга для захисту від уламків. Згідно з цим правилом люди часто спали, готували і приймали їжу в коридорах, тамбурах або ванних кімнатах, де немає вікон. Ті, хто живе на верхніх поверхах, як правило, переміщалися у загальні приміщення на першому поверсі.²⁴

Щоб запобігти травмам від уламків скла, більшість опитаних повідомили, що заклеювали свої вікна скотчем або малярною стрічкою і залишали їх трохи відкритими, часто з наповненими водою пляшками або подушками в щілинах, аби вікна не вилетіли з рам під дією вибухової хвилі.²⁵ Вони також покривали меблі м'якими предметами, такими як подушки, ковдри та картон, переносили речі вглиб

своїх помешкань і дотримувались режиму світломаскування, щоб зменшити ймовірність перетворення їхніх будинків на ціль.²⁶

Аби забезпечити своє виживання в цих тимчасових укриттях, цивільні, які спілкувалися з CIVIC, заздалегідь готувалися до можливого переривання постачання комунальних послуг та/або до потрапляння в пастку, якщо бомби зруйнують частини їхніх будинків. Вони заздалегідь наповнювали ванни та інші ємності водою, приділяли першочергову увагу заряджанню телефонів, а також розподілили ресурси, такі як ліхтарики та пакети з їжею, по кількох кімнатах, щоб запаси завжди були доступними.²⁷ У деяких випадках люди готувалися до виходу з помешкань через вікна, зв'язуючи простирадла у канати або встановлюючи пожежну драбину.²⁸

З'явилися неформальні системи раннього попередження у вигляді «сарафанного радіо», щоб заповнити прогалини офіційних систем, особливо щодо сигналу повітряної тривоги. Сирени повітряної тривоги повинні охоплювати всю територію населеного пункту, але, залежно від того, де знаходилися цивільні особи, вони часто їх не чули. Деяким з тих, хто чув звук сирени, часто здавалося, що вони вмикаються лише після того, як бомба або снаряд вже влучили.²⁹ Більшість учасників опитування розповідали, що встановили застосунки з оповіщення про сигнал повітряної тривоги на свої телефони, але функціонування таких застосунків залежить від доступу до мережі Інтернет та від того, чи заряджений телекомунікаційний пристрій. Варто зазначити, що ці застосунки не завжди доступні людям похилого віку, які часто мають недостатньо знань про необхідні технології.³⁰ Крім того, багато опитаних пізніше видалили ці застосунки, тому що голосні звуки сигналів повітряної тривоги, що часто повторювалися, викликали у них стрес.³¹ Щоб протистояти цим викликам, цивільні особи почали попереджати один одного про загрозу нападу за допомогою телефонних дзвінків і застосунків для обміну повідомленнями, після того як самі отримали

сповіщення або стали свідками атаки.³² Опитані розповіли CIVIC, що спостережливість, навчання з досвіду та інтуїція стали дуже важливими, оскільки цивільні почали виявляти наближення ракет за звуками та вгадувати, у якому напрямку ті летять.³³

Опитувані також відзначили що вживали різні заходи зі зменшення ризиків, коли виходили з дому. Більшість воліли якомога більше залишатися в приміщенні і, зокрема, взагалі не допускати виходу дітей на вулицю.³⁴ Мешканці будинків розповіли, що коли їм доводилося виходити щоб приготувати їжу або зігрітися біля багаття на вулиці, вони трималися ближче до входу у свої будинки чи підвали, на випадок якщо їм потрібно буде негайно сховатися. Люди також намагалися не надто часто готувати їжу на вулиці, щоб запобігти ризику влучання ракет/снарядів з тепловим наведенням.³⁵ Коли цивільним потрібно було пересуватися містом — наприклад, вигуляти собак чи поповнити запаси — вони намагалися зробити ці пересування якнайкоротшими і ретельно обирали маршрути. Респонденти зазначали, що уникали відкритих просторів і будівель з великою кількістю скла, обирали невеликі вулиці і трималися ближче до бетонних конструкцій.³⁶

...цивільні розповідали про самоорганізацію на рівні багатоквартирних будинків чи кварталу для задоволення власних потреб і потреб своїх сусідів.

В інтерв'ю CIVIC цивільні розповідали про самоорганізацію на рівні багатоквартирних будинків чи кварталу для задоволення власних потреб і потреб своїх сусідів, приділяючи особливу увагу потребам найбільш уразливих груп населення, таких як люди, що мають захворювання, особи похилого віку та люди з інвалідністю. Однією з поширених практик були пошук та доставка ресурсів, включаючи

їжу та ліки, тим, хто не міг забезпечити себе самостійно. Часто люди робили це, не чекаючи відшкодування та наражаючи себе на додатковий ризик, оскільки потрібно було стояти на вулиці в довгих чергах, в той час як міг початися обстріл.³⁷ Вони також приносили більше ресурсів, ніж їм було потрібно, і розподіляли їх між сусідами, поруч з якими перебували в укритті.

Один респондент, який працював на волонтерській гарячій лінії, розповів CIVIC, що вони відмовлялися робити доставку, якщо особа, яка про щось прохала, не перевіряла також потреби своїх сусідів. Вони застосували такий підхід, щоб не здійснювати ризиковану поїздки на автомобілі заради однієї людини у багатоквартирному будинку.³⁸ Інший респондент зазначив, що робити покупки для групи «було важливо, тому що коли хтось збирався в магазин, він збирав списки необхідних речей від усіх і намагався купити якомога більше». «На той момент, — за словами респондента, — магазини були майже порожніми. Отже, це була своєрідна людська взаємодія для виживання».³⁹ Сусіди також створювали та ділилися списками місць, де люди перебували в укриттях, і запасалися такими інструментами, як лопати та лом, на випадок, якщо бомба зруйнує будівлю, і цивільним доведеться рятувати себе чи інших з-під уламків.⁴⁰

Загалом цивільні особи зазначали, що значною мірою покладалися на спільні ресурси — як матеріальні, так і досвід. Багато респондентів підкреслили, наскільки важливим було те, що, залишивши свої домівки, люди також залишали свої речі сусідам, наприклад ключі від машин або пакети з їжею. Цивільні використовували «сарафанне радіо», застосунки для обміну повідомленнями та соціальні мережі, щоб повідомляти іншим про надлишок ресурсів, таких як корм для домашніх тварин, засоби гігієни чи мінеральна вода, або коли вони знаходили такі речі в магазині.⁴¹

Деякі респонденти поділилися, що зверталися до мешканців інших будинків, щоб дізнатися

6 квітня 2022, Буча, Україна: Цивільна особа ділиться своїм досвідом перебування під російською окупацією в березні 2022 року

більше про їхні стратегії самоорганізації з метою покращення взаємодії у власних житлових комплексах. Цивільні жителі також згадували, що шукали порад щодо виживання у людей, які пережили подібний досвід.⁴² Наприклад, один респондент зазначив, що чоловік, який переїхав з Донбасу після 2014 року, навчив його оцінювати небезпеку під час обстрілів, визначаючи часові інтервали між різними видами снарядів.⁴³

Крім того, у багатьох випадках цивільні особи об'єднувалися для створення тимчасових волонтерських патрулів, аби розділити відповідальність за захист своїх будинків і околиць від мародерів. Це включало спроби виявити ознаки потенційних колабораціоністів з російськими військами. За словами опитаних, члени патрулів звертали увагу на невідомих осіб чи специфічні позначки на будівлях чи вулицях і повідомляли про це представникам територіальної оборони.⁴⁴

IV. САМОЗАХИСТ ПІД ЧАС ВЗАЄМОДІЇ З РОСІЙСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ

Респонденти розповідали, що для зменшення ризиків, покладалися на власну інтуїцію та підтримку сусідів, коли були змушені взаємодіяти з російськими солдатами. Багато хто пояснював CIVIC, що вони за будь-яку ціну намагалися не провокувати російських солдатів своєю поведінкою — зберігали спокій, відповідали на їхні запитання та вимоги якомога краще та, по-можливості, розмовляли російською.⁴⁵ Коли цивільні чули по «сарафанному радіо», що наближалися солдати, то видаляли усі фотографії та відео зі своїх телефонів, а також знищували документи, аби солдати не змогли знайти щось, що б вони могли розцінити як «співпрацю» з українською владою.⁴⁶

Як і на неокупованих територіях, що знаходилися під обстрілами, сусіди на окупованих російськими військами територіях формували спеціальні патрулі. Але замість того, щоб намагатися захиститися від мародерів або виявити ознаки можливої співпраці з російськими військовими, патрулювання в окупованих районах використовувалося як система раннього попередження, аби вчасно поінформувати людей про наближення російських солдатів.⁴⁷ Часом, такі патрулі допомагали барикадувати підвали зсередини та будувати контрольні-пропускні пункти з матеріалів з довколишніх будівельних майданчиків, щоб стримати чи запобігти проникненню російських солдатів в укриття цивільних.⁴⁸

Двоє цивільних зазначили, що уникнути виявлення було складно через російську практику використання тепловізорів під час обшуку будинків.⁴⁹ Як пояснив один респондент, «не було сенсу ховатися, тому що у всіх них були тепловізори».⁵⁰ Оскільки вони не могли передбачити, хто стане ціллю для російських солдатів, опитані повідомили CIVIC, що вживали обмежених заходів, щоб позначити себе як цивільних.⁵¹ Коли вони це робили, то носили жовті стрічки на руках або яскравий одяг, щоб відрізнити себе від сил територіальної оборони, які зазвичай носять нейтральні кольори.⁵² Деякі цивільні, коли пересувалися містом або намагалися виїхати, також використовували білу тканину та папір, щоб позначити свій цивільний статус. Одна респондентка розповіла, як вирізала отвори для рук та голови у білих простирадлах, щоб одягнути своїх дітей, а інші писали слово «діти» російською та українською мовами на аркушах паперу та приклеювали їх скотчем до вікон автомобілів.⁵³

Цивільні особи, які зазнали тривалих обстрілів та бомбардування або російської окупації, часто висловлювали жаль з приводу свого рішення не евакуюватися на початку повномасштабного вторгнення. Хоча багато хто спочатку вирішив залишитися, оскільки

чекали, як буде розвиватися ситуація, стало набагато важче виїхати, коли на територію їхніх населених пунктів увійшли російські війська.⁵⁴ Зусилля, спрямовані на узгодження зі сторонами конфлікту гуманітарних евакуаційних коридорів, часто зазнавали невдачі. Тому цивільні особи покладалися на допомогу волонтерів, які ризикували власним життям, щоб допомогти іншим виїхати. Ці волонтери винайшли способи визначення безпечних маршрутів. Наприклад, волонтер міг вигулювати собаку вздовж потенційного шляху втечі через ліс, перевіряючи, чи немає ознак присутності російських солдатів. Якщо маршрут видався безпечним, волонтер ділився інформацією з тими, хто хотів евакуюватися, і вони потім намагалися пройти цим маршрутом пішки або на автомобілі. Якщо перша група змогла вибратися визначеним маршрутом, волонтер негайно передзвонював іншим, хто хотів евакуюватися (за умови наявності мобільного зв'язку).⁵⁵

Більшість опитаних легко відрізняли російських солдатів від українських. На це було багато причин, у тому числі й те, що багато українських військових-добровольців раніше жили і працювали неподалік від тих районів, де вони дислокувалися у складі підрозділів територіальної оборони. Цивільні постійно стежили за новинами і спілкувалися із сім'єю та друзями з інших частин країни, тож мали достатньо добре уявлення про пересування російських військ та знали, де вони можуть на них наштовхнутися.⁵⁶ Крім того, опитані пояснили CIVIC, що росіяни мали чіткі позначки на формі, розмовляли з іншим акцентом чи на інших діалектах російської, використовували інше спорядження і поводитися погано, порівняно з українськими солдатами.⁵⁷

V. ОБМЕЖЕННЯ ПРАКТИК САМОЗАХИСТУ

Однією з найсерйозніших перешкод для самозахисту цивільного населення в Україні була загальна непередготовленість, причиною якої були сумніви, а найчастіше й повна невіра

Квітень 2022, Буча/Ірпінь

цивільного населення в те, що вторгнення такого масштабу може відбутися. Одна особа розповіла CIVIC, що коли зайшла до місцевої аптеки лише за тиждень до лютого повномасштабного вторгнення, працівники запитали її, чи готує вона «тривожну» валізу. Вона відповіла: «Дівчата, ви жартуєте? В мене сестра в Москві, тітка на півночі [Росії]. У мене там багато друзів».⁵⁸

Інші вважали, що через те, що з 2014 року напруженість то зростала, то слабшала, будь-яка конфронтація з Росією буде тимчасовою та незначною або обмежуватиметься східними регіонами країни.⁵⁹ Навіть мирні жителі, які пророкували війну, зазначили, що були не готові до жорстокості російських військових атак: «у 21-ому столітті, коли є телефони, мережа Інтернет, все можна продати і купити за п'ять секунд. А потім відбувається щось подібне, як у Середньовіччі».⁶⁰

За словами опитаних, невіра призвела до непорозуміння та безладу, коли почалося вторгнення. У свою чергу, це підірвало ефективні механізми реагування як з боку місцевої влади, так і громад, особливо щодо великої кількості цивільних осіб, які рятувалися втечею з власної ініціативи.⁶¹ Ті, хто підготувався заздалегідь, зробили це дуже в обмеженому обсязі. Цивільні, що залишали свої домівки, пакували речі лише на кілька днів, не очікуючи, що війна та перебування поза домом можуть тривати місяці чи навіть роки. «Ми не брали багато [речей], і це була помилка», — поділився з CIVIC один респондент. «Ми не взяли дрібних необхідних речей. Тепер ти розумієш, що помилявся, коли думав, що [швидко] настане мир».⁶² Інші зазначали, що не мали та завчасно не подбали про доступ до надійних транспортних засобів. Отже, їм було дуже важко знайти способи виїхати — перешкода, яка стримувала багатьох цивільних від того, щоб швидко покинути небезпечні райони.

5 квітня 2022, Буча, Україна: зруйнована будівля по дорозі з Бучі в Ірпінь, Україна

Непідготовленість призвела до того, що багато цивільних, що виїжджали, не знали свого кінцевого пункту призначення і тому не могли вирішити, що взяти з собою і скільки грошей їм може знадобитися. Як згадувала одна людина: «Це була метушня і кошмар: всі люди хотіли виїхати, діти кричали, а ти повільно втрачав глузд». ⁶³ На додаток до цієї невизначеності, у багатьох опитаних шок від вторгнення викликав реакцію «завмирання». Вони зазначили, що почувалися надто наляканими повідомленнями про хаотичну евакуацію, великі затори та довгі черги на пропускних пунктах на кордоні, щоб спробувати виїхати. Не маючи плану, багато хто просто за інерцією залишався осторонь. «Взагалі, – поділився один з респондентів, – я не розумів, що робити в таких умовах. Я просто чекав і дивився, що роблять інші люди, і думав, що робити. Першою реакцією був психологічний ступор». ⁶⁴ Як згадував інший респондент: «Я думав, що боротимусь, але я завмер». ⁶⁵

Подібним чином ті, хто вирішив залишитися, розповідали, що зробили запаси лише на кілька днів або тижнів, якщо взагалі зробили. ⁶⁶ Незважаючи на те, що цивільне населення мало відносно менші труднощі з пошуком їжі та води, значно важче було вирішити медичні проблеми, які часто становили загрозу життю. Декілька респондентів пояснили, що з аптек зникли життєво необхідні ліки та медичне приладдя, а хірургічні операції були відкладені. Іноді служби екстреної допомоги були недоступні, що становило критичну проблему, яка іноді призводила до смертей. ⁶⁷

Хоча декому вдалося знайти людей в інших частинах країни, які могли надіслати їм ліки, ці способи вирішення проблеми залежали від роботи поштових та кур'єрських служб і не завжди були успішними. Один цивільний спробував купити ліки в мережі Інтернет, але виявив, що ціни надто високі. Інша особа зменшила дозу ліків від гіпертонії для своєї матері, щоб поділитися ними з сусідами

похилого віку, які страждали від такого ж захворювання.⁶⁸

Незважаючи на рішучі спроби облаштувати будинки та підвали, слабка інфраструктура укриттів також значно ускладнювала самозахист цивільного населення. Недостатня кількість належно облаштованих укриттів, порівняно з густотою населення, а також розташування укриттів на значній відстані одне від одного, ускладнювали доступ до укриттів в зимову погоду, особливо для тих, хто має дітей, або є представниками маломобільних груп населення.⁶⁹ Для тих, хто під час вторгнення зміг дістатися до станцій метро, умови були дуже важкими. Один респондент описав це так: «дуже холодно, мало повітря, [кам'яні] стіни, багато людей. Там не було належного туалету, погана вода, і коли я це побачив, то подумав, що краще сидіти вдома під бомбами».⁷⁰

«Підвал міг перетворитися на могилу, ми всі це зрозуміли.»

– Респондент CIVIC

Для тих респондентів, у яких був доступ до підвалу, а такий доступ був далеко не у всіх опитаних, умови часто були настільки ж складними: холод, вологість, погана вентиляція, вірогідність затоплення і часто захаращеність трубами, сміттям, паразитами та обладнанням, що не використовувалося.⁷¹ Крім того, опитані розповідали, що в підвалах почуваються загалом в небезпеці. Вони боялися бути похованими заживо під уламками, якщо будівля нагорі потрапить під обстріл. «Підвал міг перетворитися на могилу, ми всі це зрозуміли», — сказав один із респондентів.⁷² Незважаючи на те, що багато опитаних робили все можливе, щоб облаштувати підвали та зробити їх придатними для життя, погані умови часто змушували людей ризикувати й залишатися у своїх будинках і квартирах, хоча спроби зробити свої домівки безпечними сприймалися, як сказав CIVIC один цивільний, «наче прийти з ножем на перестрілку».⁷³

Через непередбачуваний та невибірковий характер російських атак і небезпеку ракетних ударів по цивільній інфраструктурі по всій країні, лише практики самозахисту не змогли забезпечити людям почуття безпеки.⁷⁴ Як прокоментував один цивільний дії російських військових, «їм просто байдуже, який об'єкт вони бомблять».⁷⁵ Багато опитаних навіть вважали, що позначення себе як цивільних осіб може спровокувати напад. Російські солдати, пояснив один цивільний, «стріляли в людей навіть тоді, коли вся машина з усіх боків мала написи «Діти». Їм просто було байдуже. Це просто ще більше привертало їхню увагу».⁷⁶ Інший цивільний поскаржився: «Коли ми йшли, то побачили людей, одягнених точно так само у простирадла [що вказує на їхній цивільний статус], і їх убили. Тому навряд чи це когось врятувало».⁷⁷ Через цю відсутність передбачуваності цивільні особи, які спілкувалися з CIVIC, заявили, що вони не могли зрозуміти, коли або за яких умов вони можуть найбільш безпечно покинути свої домівки. Це означало, що елементарні практики самозахисту, такі як похід до магазину для поповнення запасів їжі або до лікаря за медичною допомогою, були завжди пов'язані зі значним ризиком.

Нездатність з'ясувати «алгоритм»⁷⁸ чи «правило»⁷⁹, що лежить в основі поведінки російських військ, викликало у багатьох опитаних відчуття нікчемності практик самозахисту, особливо в умовах продовження війни. Вони часто приписували своє виживання «удачі, як у картковій грі», а не якимось конкретним методам самозахисту. З часом, у міру того, як цивільні особи ставали менш чутливими до можливого ризику, вони почали відмовлятися від багатьох заходів самозахисту, зокрема перебування в укриттях або реагування на сповіщення про повітряну тривогу. Наприклад, один із респондентів зауважив: «Ви ніби звикли, уже не так реагуєте на все це. ... Раніше я сидів у домашньому укритті. Ми винесли всі матраци в коридор, і я сидів там, поки не вимикали сирену. Тепер я фактично не прокидаюся вночі».⁸⁰

Такі відчуття могли сприяти відмові деяких цивільних осіб від евакуації із зони бойових дій, навіть за підтримки органів влади.⁸¹ Це також свідчить про відсутність постійної психосоціальної підтримки, оскільки цивільні вважають, що самозахист — наприклад, біганина туди-сюди в укриття — не вартий шкоди їхньому психічному здоров'ю та стійкості.⁸² Певною мірою, такі проблеми можуть бути неминучими під час тривалого конфлікту. Однак, враховуючи безперервний і часто невибірковий характер деяких російських атак, відмова від практик самозахисту врешті-решт може бути шкідливою, і можуть знадобитися додаткові зусилля для збереження або підтримки пильності цивільного населення.

Багато практик самозахисту поклалися на заходи реагування, що їх громада вживала самостійно. Однак, на них не можна розраховувати нескінченно, оскільки вони залежать від доброї волі, індивідуальних ресурсів цивільного населення і психологічної стійкості.⁸³ За словами однієї респондентки, яка зрештою евакуювалася і використала власні кошти, щоб придбати та відправити припаси назад додому: «Це неправильна допомога, коли ти більше не можеш допомогти ні іншим, ні собі, тому що ти вже все роздав».⁸⁴ Крім того, якщо масштабні евакуації триватимуть, тим, хто вирішить залишитися, буде важче знайти підтримку. Багато з тих, хто залишиться, будуть людьми похилого віку або людьми, стан здоров'я яких не дозволяє їм поїхати, і вони страждатимуть, не маючи поруч інших, хто міг би доставити припаси чи забезпечувати роботу систем раннього попередження. У цих випадках ще більш важливою стане потужна гуманітарна та інформаційна допомога офіційними каналами.⁸⁵

Дослідження CIVIC не дає можливості оцінити загальну ефективність індивідуальних практик самозахисту. Багато цивільних, які спочатку планували залишитися, змінили свої плани після перших днів і тижнів повномасштабного вторгнення та зазначили, що вважали свої початкові приготування марними. Разом з тим

респонденти високо оцінили зусилля тих, хто евакуювався, спрямовані на те, щоб залишити ресурси, направляти інших, які виїжджали пізніше, та надсилати припаси своїм громадам. Більше того, хоча більшість респондентів докладали додаткових зусиль аби захистити свої домівки від обстрілів, ніхто з опитаних не розповідав про випадки потрапляння його помешкання під обстріли, і не міг оцінити, чи були приготування корисними.

За словами тих, хто спілкувався з CIVIC, під час патрулювання району дійсно виявляли підозрілі позначки та осіб, про яких було повідомлено поліції чи підрозділам територіальної оборони. Однак, вони самі не знали про наслідки цих повідомлень, і цілком можливо, що потенційні «диверсанти» були неправильно ідентифіковані та в результаті зазнали шкоди. Крім того, без належної підготовки та співпраці з відповідними органами, члени цих патрулів могли наражати себе на додатковий ризик.⁸⁶

Подальше дослідження може допомогти з'ясувати, які практики самозахисту були найбільш ефективними. Очевидно, однак, що різні приготування та практики самозахисту могли, щонайменше, дати опитаним спокій у нестабільний, непередбачуваний час.

VI. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО САМОЗАХИСТУ ВІД РЕСПОНДЕНТІВ

Окрім очевидних приготувань, таких як збір документів в одну папку та пакування продуктів харчування тривалого зберігання, бутильованої води та сезонного одягу, респонденти поділилися своїми висновками про те, що можна було б зробити інакше, та які б поради вони дали цивільним, які можуть опинитися у подібних ситуаціях:

- Якщо це взагалі можливо, виїжджати за першої ж нагоди.
- Необхідно підготуватися до перебоїв у газопостачанні та електропостачанні, й мати портативні газові/бензинові плити

або бути готовими використовувати жаровні чи цеглу для будівництва саморобних печей для обігріву та приготування їжі. Варто зробити запаси сірників, дров, легкозаймистих матеріалів, таких як картон, і додаткових ємностей з паливом для плит. Потрібно запаситися борошном і сіллю, оскільки хліба часто дуже не вистачає. Заздалегідь слід визначити потенційні джерела питної води, наприклад колодязі, бювети чи свердловини.

- Запаситися такими припасами, як зубні щітки та зубна паста, вологі серветки, засоби жіночої гігієни, памперси для дорослих і дітей, корм для домашніх тварин, господарське мило та відра для збору дощової води для прання. Загалом потрібно подумати про розпорядок дня та предмети, якими ви користуєтеся щодня, щоб скласти списки для ефективнішого створення запасів. Варто подумати про те, щоб упакувати предмети одягу, такі як дощовики та запасне взуття, на випадок, якщо ходіння по розбитому склу чи інших уламках зношуватиме підшви. Також треба мати запас готівкових коштів.
- Запаситися ліками та аптечками першої домедичної допомоги, включаючи звичайні ліки, що відпускаються за рецептом, бинти, засоби для очищення ран, ібупрофен, парацетамол і засоби для лікування Covid-19, а також безрецептурні заспокійливі засоби та ліки від підвищеного тиску, за умови, що ви знаєте, які саме ліки вам можна безпечно вживати. Для тих, хто має хронічні захворювання, заздалегідь потрібно обговорити з медичними працівниками альтернативні ліки, а також способи самостійного лікування. У разі евакуації слід підготувати плани на

випадок непередбачених обставин щодо транспортування та лікування як під час подорожі, так і в місці призначення. Необхідно подбати про те, щоб вкласти до «тривожних валізок» аркуші паперу, де записані ваші імена, контакти на екстрені випадки, групи крові та будь-які медичні потреби. Це особливо важливо для дітей, на випадок, якщо вони будуть змушені розлучитися зі своїми опікунами.

- Щоб підготуватися до зникнення електроенергії або перебоїв мобільного чи Інтернет зв'язку, потрібно придбати радіоприймачі на батарейках та запасні елементи живлення для пристроїв (батарейки, зовнішні акумулятори, тощо) і сонячні батареї. Важливо розуміти, що повністю зарядити сонячні батареї часто буває складно та на це йде багато часу. Слід поміркувати про використання альтернативних джерел живлення, як-от автомобільні акумулятори, для заряджання пристроїв. Варто мати звичайні кнопкові мобільні телефони і, можливо, зберегти їх на випадок, якщо смартфони розрядяться або зламуються, оскільки старі моделі мобільних телефонів зберігають заряд довше. Також необхідно продумати яка інформація на портативних телекомунікаційних пристроях чи SIM-картках може спровокувати сторони конфлікту, і вирішити, чи безпечно зберігати цю інформацію на телекомунікаційному пристрої. Заздалегідь необхідно визначити, де сигнал мобільного зв'язку найсильніший, і обов'язково зробити резервні копії даних з пристроїв за допомогою флеш-накопичувачів і зовнішніх жорстких дисків.
- Обов'язково подбати про те, щоб транспортні засоби були перевірені, відремонтовані та заправлені паливом.

VII. ВИСНОВОК

Незважаючи на надзвичайно складні обставини в Україні, цивільні застосовували широкий спектр практик та заходів аби убезпечити себе, свої громади та домівки. Через їх спонтанний характер CIVIC не зміг оцінити повною мірою ефективність таких заходів. Проте можна з упевненістю припустити, що рекомендації, надані респондентами під час нашого дослідження, якщо їх правильно та своєчасно виконати, підвищать загальний рівень захисту цивільного населення, що знаходиться в умовах збройного конфлікту.

Там, де традиційні суб'єкти захисту, такі як місцева цивільна влада та військові адміністрації, були не в змозі задовольнити їхні потреби, цивільні особи намагалися усунути наявні недоліки, покращували облаштування своїх укриттів, працювали разом, ділилися ресурсами та інтуїтивно визначали способи зменшення ризиків, коли були змушені мати справу із загрозливою поведінкою російських солдатів. Однак, CIVIC задокументував випадки, коли інтуїтивні дії цивільних осіб були хибними і могли мати ефект, протилежний очікуваному. У таких випадках інтуїція цивільних осіб значно збільшувала ризик заподіяння їм шкоди, а не зменшувала його, що ще більше підкреслює необхідність забезпечення належних інструментів та підходів до захисту цивільного населення.

Відсутність передбачуваності російських військових маневрів ускладнювала надання цивільним особам допомоги одне одному в небезпечних районах. Особливо, в міру того, як війна продовжувалася, у багатьох склалося відчуття, що немає значення, яких заходів вони вживають, щоб захистити себе, і що все це справа випадку та удачі.

Міжнародні та національні структури повинні працювати разом над тим, щоб краще підтримувати практики захисту цивільного

населення, зосереджуючись на будівництві належних укриттів, наданні впорядкованої інформації для допомоги цивільним особам у підготовці та прийнятті рішень, а також на зміцненні систем раннього попередження та реагування й надання гуманітарної допомоги. Зокрема, міжнародні агенції з надання технічної та/або гуманітарної допомоги повинні працювати над спрямуванням ресурсів на підтримку місцевих заходів реагування, а також надавати підтримку з метою посилення зазначених зусиль та забезпечення їхньої сталості.

Міжнародні та національні структури повинні працювати разом над тим, щоб краще підтримувати практики захисту цивільного населення, зосереджуючись на будівництві належних укриттів, наданні впорядкованої інформації для допомоги цивільним особам у підготовці та прийнятті рішень, а також на зміцненні систем раннього попередження та реагування й надання гуманітарної допомоги.

Водночас, для цивільного населення в Україні важливо продовжувати навчатися успішним практикам та методам самозахисту від тих, хто вже пережив досвід інтенсивних обстрілів та/або російської окупації. Завдяки такому навчанню, цивільні особи, які планують свій самозахист, можуть більш стратегічно підходити до прийняття рішень та заздалегідь продумати, як задовольнити потреби вразливих членів своїх громад.

Прикінцеві Примітки

- 1 Люк Могельсон, «Лист із Донбасу: усі є мішенню», *The New Yorker*, 1 серпня 2022 р.; Валерія Коста-Кострицька, «На допомогу Україні були зібрані мільйони», *openDemocracy*, 29 червня 2022 р.
- 2 CIVIC, Нові моделі заподіяння шкоди цивільному населенню в Україні, березень 2022 р., <https://civiliansinconflict.org/emerging-patterns-of-civilian-harm-in-ukraine/>; Тетяна Гав'юк та Йоахім Кляйнманн, «Російське вторгнення триває, а люди похилого віку та люди з інвалідністю в Україні борються за виживання», *Waging Nonviolence*, 12 липня 2022 р.
- 3 «Україна: тортури і зникнення людей на окупованому півдні», *Human Rights Watch*, 22 липня 2022 р.; «Повідомлення про сексуальне насильство в Україні стрімко зростають: заслуховує Рада безпеки», Новини ООН, 6 червня 2022 р. <https://news.un.org/en/story/2022/06/1119832>.
- 4 «Оперативні дані про кризу: Україна», <https://www.acaps.org/country/ukraine/crisis/conflict>.
- 5 Ерін Бейнс та Емілі Паддон, «Ось як ми вижили»: ініціативність цивільного населення та гуманітарний захист», *Journal of Peace Research* 43, № 3 (2012); Бетсі Хосе та Піс А. Меді, «Чому та як цивільні особи вдаються до самозахисту під час збройного конфлікту», *International Studies Review* 17, № 4 (2015): 515–535.
- 6 Андреа Шалал та Іван Любиш-Кірдей, «Українські школи поспішають збудувати бомбосховища до початку навчального року», *Reuters*, 29 серпня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/ukraines-schools-race-build-bomb-shelters-before-term-starts-2022-08-29/>.
- 7 МВС України, Наказ № 579: «Про затвердження вимог з питань використання та обліку фонду захисних споруд цивільного захисту», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0879-18#Text>.
- 8 «Ось як ми вижили»: ініціативність цивільного населення та гуманітарний захист», *Journal of Peace Research* 43, №3 (2012).
- 9 УВКБ ООН: Україна, «Внутрішньо переміщені особи (ВПО)», <https://www.unhcr.org/ua/en/internally-displaced-persons>.
- 10 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №1, Харків, червень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №7, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №10, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №26, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №34, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №36, Київ, липень 2022 р.
- 11 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №7, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №11, Ірпінь, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.
- 12 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №18, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №19, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №23, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №25, Ірпінь, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №41, Ірпінь, серпень 2022 р.
- 13 Інтерв'ю CIVIC №7, Київ, липень 2022 р.
- 14 Інтерв'ю CIVIC №2, Київ, червень 2022; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №3, Харків, червень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №7, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №9, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №10, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №23, Ірпінь, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №42, Харків, серпень 2022 р.
- 15 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №6, Буча, липень 2022. Дивіться також інтерв'ю CIVIC №4, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №21, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №30, Ірпінь, липень 2022 р.
- 16 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №4, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №20, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №34, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №36, Київ, липень 2022; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №38, Харків, липень 2022 р.
- 17 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №10, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №21, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №23, Ірпінь, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №36, Київ, липень 2022 р.
- 18 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №7, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №27, Харків, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №30, Ірпінь, липень 2022 р.
- 19 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №1, Харків, червень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №2, Київ, червень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №4, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №9, Київ, липень 2022; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.
- 20 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №14, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №25, Ірпінь, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №35, Київ, липень 2022 р.
- 21 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №3, Харків, червень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №11, Ірпінь, липень 2022; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №18, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №27, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №28, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №29, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №32, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №35, Київ, липень 2022 р.
- 22 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, м. Ірпінь, липень 2022 р.
- 23 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.; CIVIC інтерв'ю з цивільним №9, Київ, липень 2022; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №31, Харків, липень 2022 р.
- 24 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №13, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №14, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №16, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №17, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №25, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №26, Київ, липень 2022; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №29, Київ, липень 2022 р.
- 25 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №1, Харків, червень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №3, Харків, червень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №6, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №9, Київ, липень 2022; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №20, Київ, липень 2022; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №24, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №30, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №35, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №37, Харків, липень 2022 р.
- 26 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №2, Київ, червень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №3, Харків, червень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №4, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №6, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №13, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №29, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №31, Харків, липень 2022 р.
- 27 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №9, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №18, Ірпінь, липень 2022 р.
- 28 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №19, Буча, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №21, Київ, липень 2022 р.

- 57 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №2, Київ, червень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №3, Харків, червень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №4, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №6, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №7, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №18, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №20, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №31, Харків, липень 2022 р.
- 58 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №14, Харків, липень 2022 р. Дивіться також інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №19, Буча, липень 2022 р.
- 59 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р. Дивіться також інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №24, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №27, Харків, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №30, Ірпінь, липень 2022 р.
- 60 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №9, Київ, липень 2022 р. Дивіться також інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №10, Київ, липень 2022; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №13, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №18, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №20, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №34, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №36, Київ, липень 2022 р.
- 61 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №10, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.
- 62 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №23, Ірпінь, липень 2022 р. Дивіться також, інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №16, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №17, Гостомель, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №18, Ірпінь, липень 2022 р.
- 63 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №37, Харків, липень 2022 р. Дивіться також інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №10, Київ, липень 2022; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №17, Гостомель, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.
- 64 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №27, Харків, липень 2022 р. Дивіться також інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №10, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.
- 65 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №9, Київ, липень 2022.
- 66 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №9, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №13, Буча, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №23, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №24, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №34, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №35, Київ, липень 2022 р.
- 67 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №4, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №10, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №14, Харків, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №15, Харків, липень 2022 р.
- 68 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №3, Харків, червень 2022 р., та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №6, Буча, липень 2022 р.
- 69 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р., інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №14, Харків, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №42, Харків, серпень 2022 р.
- 70 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №27, Харків, липень 2022 р. Дивіться також інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №34, Київ, липень 2022 р., та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №3, Харків, червень 2022 р.
- 71 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №8, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №12, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №17, Гостомель, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №23, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №25, Ірпінь, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №27, Харків, липень 2022 р.
- 72 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №13, Буча, липень 2022 р. Дивіться також інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №7, Київ, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №10, Київ, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №35, Київ, липень 2022 р.
- 73 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №42, Харків, серпень 2022 р.
- 74 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №2, Київ, червень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.; інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №24, Харків, липень 2022 р.; та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №42, Харків, серпень 2022 р.
- 75 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №37, Харків, липень 2022 р.
- 76 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №9, Харків, липень 2022 р.
- 77 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №19, Буча, липень 2022 р.
- 78 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №13, Буча, липень 2022 р.
- 79 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №18, Ірпінь, липень 2022 р.
- 80 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №7, Київ, липень 2022 р. Дивіться також інтерв'ю CIVIC №3, Харків, червень 2022 р., та інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №20, Київ, липень 2022 р.
- 81 Борис Сачалко та Сергій Дикун «Залишитися чи піти? В українському місті, охопленому бойовими діями, тисячі людей відмовляються евакуюватися», Радіо Вільна Європа: Радіо Свобода, 16 червня 2022 р., <https://www.rferl.org/a/ukraine-lysychnansk-refusing-evacuate/31901398.html>.
- 82 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №20, Київ, липень 2022 р.
- 83 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №4, Ірпінь, липень 2022 р.; «Українські мирні жителі зіткнулися з похмурим вибором: у Донецькій області оголошено обов'язкову евакуацію», Радіо Вільна Європа: Радіо Свобода, 16 червня 2022 р., 4 серпня 2022 р., <https://www.rferl.org/a/ukraine-donetsk-evacuation-civilians-elderly/31971934.html>.
- 84 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №14, Харків, липень 2022 р. Дивіться також інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №22, Харків, липень 2022 р.
- 85 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №5, Ірпінь, липень 2022 р.
- 86 Інтерв'ю CIVIC з цивільною особою №31, Харків, липень 2022 р.

фото Деніел Браун /СМІС

2 квітня 2022, Буча, Україна: знищена російська броньована техніка та пошкоджені цивільні будинки вздовж дороги у населеному пункті

RECOGNIZE. PREVENT. PROTECT. AMEND.

T +1 202 558 6958
E comms@civiliansinconflict.org
civiliansinconflict.org

In partnership with
 Canada

Звіт було створено та опубліковано завдяки фінансовій підтримці Уряду Канади. За зміст цієї публікації відповідає CIVIC. Зміст звіту в жодному разі не відображає позиції Уряду Канади.